

ЗБЕРЕЖЕННЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ РОБІТНИКА У ВОЄННИЙ ЧАС ЗАСОБАМИ ВІДНОВЛЕННЯ В НЬОГО ПСИХОЛОГІЧНО ПОВНОЦІННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Рибалка Валентин Васильович.

Доктор психологічних наук, професор кафедри педагогіки, психології та менеджменту Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти (ДЗВО «УМО») НАПН України, головний науковий співробітник лабораторії прикладної психології освіти УНМЦПКСР НАПН України.

Н

В умовах війни відбувається помітна деформація особистості робітника як суб'єкту професійної діяльності. На цей процес накладаються зміни (позитивні і негативні), що визиваються «штучними» технологіями, зокрема широким використанням сучасних інформаційних систем. Назвемо серед негативних змін лише комп'ютерну залежність і породжуваний нею дефіцит живого спілкування. Як наслідок відбувається деформація, зокрема редукція її компонентного складу. Якщо стисло представити професійну діяльність у вигляді формули «мотив – предмет – мета – доцільні методи – емотив», то найбільш очевидно деформуються або скорочуються такі її компоненти, як мотив, мета й емотив [1].

а

Слід взяти до уваги такі чинники деформації особистості робітника та компонентів її діяльності під час війни, як дистрес і тристрес, гострі суперечності, фрустрація, акцентуація, дерефлексія, когнітивний дисонанс, неконгруентність, психосоматичні розлади, висунення на перший план інстинктів самозбереження тощо.

в

В цій ситуації відновлення якості професійної діяльності у повоєнний час потребує здійснення комплексу освітніх, організаційних, методичних, педагогічних і психологічних заходів. Важливу роль в цьому виконують психологічні, психореабілітаційні заходи. Назвемо серед них відновлення психологічно повноцінного складу деформованої професійної діяльності особистості, про що мовилося вище. При цьому мають використовуватися психологічні та педагогічні технології, які дозволять повернути робітнику статус суб'єкта повноцінної продуктивної діяльності, тобто риси стратега, лідера, творця тощо. Цьому допоможе також реалізація принципів наукової організації праці, які висунули у свій час засновники психології праці Ф. Тейлор, Ф. Гільберт, Г. Мюнстенберг, Е. Мейо та ін. [3].

к

В кінці ХХ і на початку ХХІ століття в умовах масового тотального використання робітниками «штучних» технологій важливе місце має зайняти принцип антропоцентризму, за яким робітник у системі «Людина – машина» завжди займає провідне місце суб'єкта діяльності, провідного чинника її здійснення [2; 3]. Звичайно, що ефективність «штучного» опосередкування особистості залежить і від «суми технологій», але значно більшою мірою – від сформованої освітою і самоосвітою пріоритетності позитивних проявів духовності,

с

о

т

и

моральності, естетичності, релігійності, відповідальності самої людини та людських об'єднань, всієї цивілізації. Слід також враховувати при цьому корінну повну залежність суми «штучних» технологій від людства, оскільки передбачають такі етапи їх створення та існування, як інженерний задум, конструювання, виготовлення, програмування, налагодження, тиражування, управління, експлуатація, ремонт, утилізація. Ці функції здійснюються виключно по волі і компетентності людини, яка формується в ході професійної освіти сучасного працівника.

Недотримання в умовах війни вказаних умов, тобто ергономічних правил НОП та принципу антропоцентризму призводитиме додатково до деформації професійної діяльності.

Відновлення психологічно повноцінної діяльності робітника має базуватися на уявленнях про глибинні процеси, які відбуваються при цьому. Так, в умовах війни зростає значення теоретичних поглядів на сутність життя, його руйнування, припинення та відтворення. Перспективними при цьому можуть стати сформовані ще у другій половині ХХ століття уявлення В. І. Вернадського, переживши дві світові війни, прикладав до розуміння процесів життя, його руйнування та відтворення, зокрема закони термодинаміки, ентропії та негентропії. Конкретно, він проаналізував дію другого закону термодинаміки, що сформулював ще у 1859 році швейцарський вчений Р. Клаузіус. В. І. Вернадський діалектично протиставив руйнівній дії ентропії дію живої матерії у вигляді так званого енантіоморфізму, що пізніше в науці отримав назву негентропії.

Негентропія компенсує у живих істотах руйнівний вплив ентропії – за рахунок вироблення в ході обміну речовин та метаболізму енергії, яка домінує над втратами енергії існування організму як живої речовини. Він зробив важливий висновок про те, що у високорганізованих живих істотах, якими є людина, енантіоморфізм, або негентропія, реалізується мисленнєвими процесами, тобто розумом, як головною функцією особистості.

Подібним цьому, в цілому, був підхід видатного швейцарського психолога Ж. П'яже, який під впливом законів термодинаміки довів величезну роль інтелекту у життєвих процесах. Він розглядав інтелект як процес психічної адаптації, що складається з процесів асиміляції, акомодатії та зворотності. Тобто інтелект в його інтерпретації виступає відтворювальним процесом, який компенсує руйнівну дію таких чинників ентропії, як гострий стрес, хвороба, загроза смерті.

Погляди Р. Клаузіуса, В. І. Вернадського та Ж. П'яже виступають важливим аргументом для утвердження відновлювальної, відтворювальної ролі інтелектуальної діяльності при ушкодженні особистості та її діяльності в екстремальних умовах. Відмітимо, що відомий український кардіохірург, академік М. М. Амосов, повторив цю позицію, оскільки тлумачив подібним же чином інтелект як найважливіший процес особистості пацієнтів з ураженим серцем. Він надавав вирішального значення наявності у людини запасних ресурсів, необхідних для долаття загрози з боку хвороби і смерті від ураження серця.

За нашим переконанням, в ході відновлення психологічно доцільної діяльності працівника, зростатиме роль різних форм творчості, а точніше – життєтворчості. Для цього буде формуватися та реалізуватиметься комплекс теоретичних та інноваційних положень, який включатиме у себе принципи філософських, фізичних, біологічних, психологічних, педагогічних дисциплін. Мова йде, зокрема, про закони діалектики, термодинаміки, синергетики, навіть закон еволюції (спадковості, мінливості та природний відбір), якому дивовижно відповідає стисла формула винаходу «протитип + суттєві ознаки новизни, оновлення прототипу» тощо. За цими принципами стоїть функціонування геному, який має механізму надзвичайної стабільності і, разом з тип, містить ген мінливості, як це довели ще у 60-х роках минулого століття українські генетики.

Аргументовану формулу творчості як чинника відновлення запропонував в цьому контексті український психолог, інженер за освітою, академік В. О. Моляко. Він розробив стратегіальну формулу творчості –КАРУС, яка є скороченою назвою основних стратегій творчості: комбінування, аналогізування, реконструкції, універсалізації, спонтанних дій. Ця формула універсально виражає дію процесів життєтворчості при конструюванні технічних, і не тільки, об'єктів.

При відновленні професійної діяльності робітників може використовуватися досвід виконання таких існуючих відтворювальних діяльностей, як реставраційна у мистецтві, реконструктивна в історії, відновлювальна у медицині, реабілітаційна на основі праці і творчості, психологічна реабілітація і психотерапія тощо.

Слід також пам'ятати, що і психологія та, особливо, педагогіка, самі по собі несуть величезний відновлювальний потенціал. Адже в широкому суспільно-історичному плані, вони відновлюють у нових поколіннях здобутки людської культури, знання, уміння, навички, розроблені минулими поколіннями.

В цьому контексті, поряд з ергономічними, зростатиме відновлювальна роль таких наукових дисциплін, які ми умовно називаємо, які займається розвитком феноменальних здібностей – геніїв, лідерів, чемпіонів атлетичного та інтелектуального спорту.

За нашими психопедагогічним досвідом та спостереженнями, саме розгорнута, спеціально організована, неперервна, впродовж усього життя, діяльність властива відновленню, розвитку і самоактуалізації здібної, обдарованої особистості та її підйому до рівня професіоналізму, майстерності, талановитості, геніальності особистості. Це що може бути стисло описано шляхом спеціальної конкретизації вказаної вище формули діяльності «мотив+предмет+мета+доцільні методи+емотив»[1; 4]:

а)формування ще в учнівської молоді і молодих працівників стійкого цілісного потребнісно-мотиваційно-смислового комплексу, жаги пізнання і творчості, зацікавленості у пошуку та творенні нового в певній сфері – на базі **насичення особистості позитивними духовними цінностями, мотивами, сенсами**, так званої **ампліфікації**, та їх покладання в основу усіх етапів діяльності;

б)прищеплення змалку, з отроцтва і юності, допитливій особистості намірів розв'язання життєво, особистісно значущої проблеми, так званої **ідеї-фікс**, в процесі її фіксації, тобто **імпресінгу** (за В. П. Ефроїмсоном) у свідомості людини і концентрації навколо неї, як стійкого предмету усієї її діяльності та поведінки;

в)неперервне здійснення особистісних стратегій і тактик розробки **ідеї-фікс** як **головної мети життя**, програми неперервного пошуку і занурення у вирішення відповідних проблем та задач;

г)сприяння успішному здійсненню молодою та зрілою людиною продуктивної **справи життя** (за О. М. Ткаченком) як особливого особистісного проєкту, досягнення творчих успіхів при його опрацюванні;

д)забезпечення соціальної **афектації творчих звершень** та емоційно-почуттєвого **самоствердження** себе як успішної творчої особистості, суб'єкту творення нового в процесі неперервного творчого пошуку і досягнення суспільно та особистісно значущих результатів.

Прикладом геніономічної психопедагогіки є система прийомів ефективного інтелектуального розвитку, що запропонована В. І. Арістовим, винахідником не тільки у технічній сфері, але і в педагогіці, в сфері виховання чемпіонів в різних інтелектуальних видах діяльності, таких як швидке читання, феноменальне рахування, запам'ятовування, уважність тощо. Ним розроблені ефективні методи відновлення нормального мовлення (подолання заїкання), відтворення здоров'я інвалідів ортопедичного профілю тощо. Досвід В. І. Цуканова високо оцінював академік І. А. Зязюн, який обрав його Почесним академіком Академії педагогічної майстерності.

У психолого-педагогічних дослідженнях все ясніше виявляється багатовимірність розвитку, наявність його різновидів, таких, як: генетично і фенотипічно визначене Р-визрівання, Р-відновлення, Р-засвоєння, Р-формування, рефлексивний Саморозвиток, інволюційний або геронтологічний Розвиток, іммортологічний Розвиток духовного увічнення витворів особистості тощо. На кожному віковому етапі життя людини профільна та професійна освіта повинна орієнтуватися на той чи інший вид (види) розвитку, приміром, в ході дошкільної і шкільної освіти, вищої освіти, неперервної професійної освіти, освіти дорослих і людей похилого віку. Всі види освіти мають передбачати перехід від задатків, здібностей і обдарованості до професійної майстерності, талановитості, геніальності.

При роботі з відновлення професійної діяльності особистості доцільно використовувати спеціально акцентовані засоби усвідомлення, рефлексії, саморозвитку здорової, працездатної особистості. До їх числа відносяться соціально-психологічні, рефлексивні тощо тренінги, зокрема створений нами рефлексивно-історико-рольовий тренінг. Він передбачає спеціальним чином організоване театральнo-педагогічне дійство, що включає вибір студентом як зразка для себе найулюбленішого вченого, майстра своєї справи, входження в його роль і рефлексивне виконання ним, на основі знання його досягнень, деяких функцій, зокрема, діалогу з іншими студентами, що обрали для себе ролі інших видатних особистостей [1].

Отже, збереження професіоналізму у воєнний та повоєнний час потребує, поряд із різними заходами, відновлення психологічно повноцінної діяльності особистості, її розвитку як суб'єкту продуктивної професійної праці.

Список використаних джерел.

Рибалка В. В. Психологія розвитку особистісної готовності педагогів до професійної діяльності: методичні рекомендації. Київ: ПООД імені Івана Зязюна НАПН України. 2023. 160 с.

2. Трофімов Ю. Л. Інженерна психологія: Підручник. Київ: Либідь, 2002. 264 с.

Рибалка В. В. Психологія та педагогіка праці особистості: від обдарованості дитини до майстерності дорослого: посібник. Київ: Інститут обдарованої дитини, 2014. 220 с.

Рибалка В. В. Словник із психології та педагогіки обдарованості і таланту особистості: термінологічний словник. Київ, Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2016. 424 с.